

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

Педагогічний факультет

Кафедра теорії та методик початкової освіти

Дипломна робота магістра

з теми: **Психолого-педагогічні умови формування
моральної самооцінки у молодшому шкільному віці**

Виконала: студентка II курсу
групи РО1-М19 з
спеціальності 013 Початкова освіта
Величко Наталія Валеріївна

Керівник **Столяренко О.Б.**,
кандидат психологічних наук, доцент

Рецензент: **Бахмат Н.В.**,
Доктор педагогічних наук, професор

2020 р.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ МОРАЛЬНОЇ САМООЦІНКИ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ	8
1.1. Проблема моральної самооцінки особистості у психологічній та педагогічній науках	8
1.2. Аналіз теоретичних досліджень моральної самооцінки молодших школярів різного віку	23
1.3. Основні психологічні чинники формування моральної самооцінки у молодших школярів	37
Висновки до розділу 1	50
РОЗДІЛ 2. РЕЗУЛЬТАТИ ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ МОРАЛЬНОЇ САМООЦІНКИ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ	53
2.1. Програма, методи та організація експериментального дослідження моральної самооцінки учнів початкових класів	53
2.2. Аналіз результатів дослідження морального самооцінювання у молодшому шкільному віці	61
2.3. Визначення мотивів формування адекватної моральної самооцінки у молодших школярів	73
2.4. Обґрунтування програми формування адекватного морального самооцінювання учнів молодшого шкільного віку	84
Висновки до розділу 2.....	89
ВИСНОВКИ	90
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	94
ДОДАТКИ.....	104

ВСТУП

Актуальність теми. Зростання ролі моралі у суспільних взаєминах та особистісних стосунках в усіх сферах життя українського суспільства є основним показником морального, духовного та соціального відродження нашої нації. Це зумовлює підвищення свідомості людей у засвоєнні ними моральних цінностей, вимагає нових підходів до організації і психолого-педагогічного забезпечення морального виховання дітей. Саме тому проблеми, пов'язані із моральним розвитком підростаючого покоління, зокрема, на ранніх етапах онтогенезу набувають у наш час особливої значущості.

Процес усвідомлення дітьми моральних норм є досить довготривалим і вимагає цілеспрямованого особистісного підходу, де важливу роль відіграє рівень моральної самооцінки, яка є регулюючим фактором у життєдіяльності особистості, впливаючи на характер стосунків учнів з оточуючими, їх діяльність, стимулює моральний вибір у повсякденних життєвих ситуаціях і навіть визначає світогляд дитини. Молодший шкільний вік вітчизняні і зарубіжні психологи вважають сензитивним для становлення моральної свідомості людини (І. Бех, Л. Божович, М. Боришевський, Д. Ельконін, В. Давидов, Л. Обухова, Р. Павелків, М. Савчин, Е. Смірнова, Н. Яцюк).

Л. Божович переконує, що рівень розвитку дитячої самосвідомості суттєво пов'язаний із виникненням особливого новоутворення «внутрішньої позиції школяра». Розвиток моральної самооцінки молодшого школяра передбачає виникнення у нього вміння об'єктивно оцінювати своє ставлення інших та усвідомлення власної позиції у сфері спілкування.

М. Боришевський вважає морально-ціннісні орієнтації одним із важливих утворень у структурі моральної самосвідомості людини, які зумовлюють низку її характерних особистісних рис. Моральні норми, цінності і звички лише тоді стають дієвими, якщо вони включаються у самосвідомість особистості, стають її корінними цінностями. Так виникає моральна самосвідомість, центром якої є цінність іншої людини, незалежно від її особливостей та взаємин з нею.

У наш час в учителів початкових класів іноді спостерігається відсутність уваги до становлення моральної самооцінки вихованців. Під час переходу до середньої школи такі діти неспроможні оцінити свої можливості, позитивні і негативні якості, що надалі погано впливає на спробу підлітка до морального вираження. Дослідження психологів (М. Боришевський, І. Булах, Т. Гончаренко, Т. Титаренко) переконують, що підліток часто губить відчуття власної індивідуальності і потрапляє у пряму залежність від ровесників, які також не володіють моральним досвідом. Це призводить до зростання тривоги в дитини, невпевненості в собі, нездатності дотриматися певної моральної позиції, відсутності моральних ідеалів. Тому становлення моральної самооцінки саме у молодшому шкільному віці є актуальним психолого-педагогічним завданням.

У зв'язку з вищесказаним, проблема вивчення закономірностей та механізмів становлення моральної самооцінки молодших школярів набула для нас важливого значення. Здійснений науковий аналіз теоретичних джерел дозволив нам виявити ще нез'ясовані дослідниками питання щодо особливостей становлення моральної самооцінки молодших школярів. Значущість зазначеної проблеми та неузгодженість уявлень у педагогічній та віковій психології щодо психологічних механізмів становлення моральної самооцінки, невизначеність певних чинників та педагогічних умов, які впливають на її становлення у молодших школярів, зумовило вибір теми нашого дипломного дослідження **«Психолого-педагогічні умови формування моральної самооцінки у молодшому шкільному віці»**.

Об'єкт дослідження: моральна самооцінка молодших школярів.

Предмет дослідження: психолого-педагогічні умови формування моральної самооцінки учнів молодшого шкільного віку.

Мета дослідження: на основі теоретичного аналізу та емпіричного дослідження психологічних особливостей моральної самооцінки визначити психолого-педагогічні умови та запропонувати засоби формування моральної самооцінки у молодших школярів.

Гіпотеза дослідження: Розвиток моральної самооцінки у молодшому шкільному віці відбувається внаслідок оволодіння еталонами самооцінювання у моральній сфері, що сприяє формуванню її адекватності, стійкості та функціонально-дієвої значущості. Психолого-педагогічні умови становлення стійкої та адекватної моральної самооцінки молодших школярів полягають у засвоєнні ними самооцінних дій у сфері моралі, організації взаємооцінювання та оцінної діяльності педагога у сфері моральних стосунків.

Для досягнення мети дослідження та перевірки висунутих гіпотез було визначено такі **завдання**:

1. Здійснити теоретичний аналіз проблеми моральної самооцінки на ранніх етапах онтогенезу;
2. Емпірично дослідити психологічні особливості моральної самооцінки молодших школярів і визначити рівні та типи її розвитку;
3. Обґрунтувати доцільність психолого-педагогічних засобів розвитку адекватної моральної самооцінки молодших школярів;
4. Дослідити психолого-педагогічні умови щодо забезпечення становлення моральної самооцінки молодших школярів в освітньому середовищі школи та сім'ї;
5. Розробити методичні рекомендації для вчителів та батьків для формування моральної самооцінки дітей молодшого шкільного віку.

Теоретичну основу дослідження склали методологічні положення про моральну та духовну сутність особистості (А. Адлер, А. Маслоу, Д. Рейх, С. Рубінштейн, М. Савчин, Р. Титаренко, В. Франкл, З. Фрейд, Е. Фромм), про динаміку морального розвитку особистості (Л. Виготський, І. Бех, М. Боришевський, Л. Колберг, С. Максименко, Ж. Піаже); положення про закономірності функціонування мотиваційної сфери особистості (Л. Виготський, Г. Костюк, О. Леонт'єв, С. Рубінштейн); ідеї про становлення моральної самосвідомості особистості (І. Бех, Л. Божович, М. Боришевський, І. Булах, О. Дробницький, О. Квашук, В. Москалець, М. Савчин, Р. Павелків); положення про єдність свідомості і діяльності, взаємодії зовнішніх та внутрішніх чинників

становлення моральної сфери особистості (Л. Божович, Л. Виготський, Д. Ельконін, Г. Костюк, О. Леонтьєв, Є. Субботський, С. Рубінштейн, Н. Яцюк).

На різних етапах наукового дослідження нами застосовувалися такі **методи дослідження**: *теоретичні*: аналіз, порівняння, узагальнення філософської, психологічної, педагогічної літератури для з'ясування змісту базових понять дослідження; теоретична систематизація з метою концептуалізації основних положень дослідження; *емпіричні*: психолого-педагогічний експеримент для перевірки ефективності запропонованих засобів забезпечення формування адекватної моральної самооцінки та визначення психолого-педагогічних умов становлення моральної самооцінки молодших школярів, спостереження для виявлення рівня моральної самооцінки дітей, їх домінуючих потреб, особистісних рис, анкетування, опитування та бесіди з молодшими школярами, батьками та педагогами для дослідження рівня реальної моральної самооцінки, з'ясування особливостей впливу батьків та педагогів на моральну поведінку дітей, проєктивні методики для визначення адекватності, рівня, стійкості та сформованості моральної самооцінки, соціометрія для визначення рівня сформованості моральної самооцінки в залежності від соціометричного статусу дитини у класі; *математико-статистичні*: методи математичної статистики, метод рангової кореляції Спірмена для визначення кореляційних зв'язків між рівнем сформованості моральної самооцінки, соціометричним статусом і навчальною успішністю учня.

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що

- визначено моральну самооцінку молодших школярів як особистісний процес оцінювання моральних аспектів поведінки і діяльності;
- виділено структурні складові моральної самооцінки;
- визначено мотиви моральної самооцінки та психолого-педагогічні умови її становлення в освітньому процесі школи та в умовах сім'ї;
- встановлено кореляційні зв'язки між моральною самооцінкою молодших школярів та їх соціометричним статусом у класній групі;
- визначено типи та рівні моральної самооцінки молодших школярів;

- удосконалено уявлення про механізми формування моральної самооцінки;
- подальшого розвитку набули положення про психолого-педагогічні засоби розвитку моральної самооцінки у молодшому шкільному віці.

Практичне значення одержаних результатів полягає у тому, що сформульовані висновки сприятимуть оптимізації методів морального виховання в освітніх закладах. Запропонована програма спеціальних психолого-педагогічних вправ може бути використана для формування цілісної програми розвитку моральної самооцінки молодших школярів у навчально-виховному процесі школи та в умовах сім'ї, а також для проведення подальших досліджень щодо зазначеної проблеми. Матеріали дослідження можуть бути використані у викладанні курсів «Психологія», «Педагогіка», «Вікова психологія», «Педагогічна психологія», «Загальна психологія», «Психологія особистості» у ВНЗ як елемент психологічної освіти та психологічної підготовки майбутніх педагогів.

Апробація результатів дослідження. Результати дослідження представлено автором на таких науково-практичних конференціях та семінарах; Всеукраїнський круглий стіл «Сучасна українська школа: інноваційність та відповідальність» (17 березня 2020 р., м. Кам'янець-Подільський); III Всеукраїнська науково-практична конференція «Українська та іноземні мови в початкових класах: актуальні проблеми й інноваційні технології навчання» (18-19 березня 2020 р., м. Кам'янець-Подільський); VI Міжнародна науково-практична конференція «Актуальні проблеми наступності дошкільної і початкової освіти» (16 – 17 квітня 2020 р., м. Кам'янець-Подільський); Звітна наукова конференція студентів та магістрантів за підсумками НДР (28-29 квітня 2020 року м. Кам'янець-Подільський).

Публікації. За результатами дипломного дослідження опубліковано ..... наукових праць, які висвітлюють основні результати теоретичного та емпіричного дослідження і опубліковані у наукових психолого-педагогічних виданнях.

Величко Н. В. Психолого-педагогічні умови формування моральної самооцінки у молодшому шкільному віці // «Українська та іноземні мови в початкових класах: актуальні проблеми й інноваційні технології навчання» :

Збірник матеріалів IV Всеукраїнської науково-практичної конференції / Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, педагогічний факультет; редкол.: Н.В.Бахмат, Н.В.Гудима. Київ : Міленіум, 2020. С. 26-30.

Структура та обсяг дипломної роботи. Структура дипломної роботи зумовлена логікою дослідження і складається зі вступу, двох розділів, висновків, списку використаних джерел (97 найменувань) та додатків. Робота містить 8 таблиць. Загальний обсяг дипломної роботи становить 106 сторінок друкованого тексту, з них – 93 сторінки основного тексту.

ВИСНОВКИ

У дипломній роботі теоретично обґрунтовано та проаналізовано результати емпіричного дослідження психологщ-педагогічних умов становлення морального самооцінювання молодших школярів. Узагальнення результатів дослідження дають можливість зробити наступні висновки:

1. Моральна самооцінка є процесом і результатом оцінювання особистістю себе як суб'єкта поведінки, діяльності та спілкування на основі засвоєних моральних норм, ідеалів та у результаті моральної ідентифікації і самоідентифікації з наявно існуючим образом позитивних або ж негативних морально-етичних еталонів незалежно від різноманіття умов і ситуацій у які людина потрапляє протягом життя. Моральна самооцінка існує як складне особистісне утворення, в якому виділено наступні структурні складові: когнітивна, емоційна, вольова, духовна.
2. Моральна самооцінка характеризується наступними параметрами: предмет морального самооцінювання; адекватність та міра критичності, відповідність поведінки людини моральним нормам; стійкість - мінливість моральної самооцінки; автономність моральної самооцінки; рівень моральної самооцінки; функціональна дієвість моральної самооцінки.
3. До основних передумов становлення моральної самооцінки відносяться інтелектуальна, спонукальна та емоційна сфери особистості та досвід самооцінювання в умовах навчальної та ігрової діяльності. У навчально-виховній роботі школи становлення моральної самооцінки відбувається стихійно.
4. Механізм становлення моральної самооцінки становить сукупність таких самооцінних дій: орієнтація дитини на очікувану оцінку від інших людей її учинків, переконань, позицій, цінностей та мотивів моральної поведінки; орієнтація учня на оцінку моральних рис та власних учинків, ставлень, позицій, цінностей та мотивів референтними дорослими; порівняння за моральними критеріями власної поведінки і якостей особистості з поведінкою та рисами характеру інших дорослих та ровесників;

співставлення свого реального Я-морального та ідеального Я-морального, моральна ідентифікація, моральне наслідування та емпатія. Визначальну роль при цьому відіграє особистісний смисл дитини і прийнята нею система соціальних цінностей.

5. Основними чинниками становлення моральної самооцінки в учнів початкових класів є адекватне оцінювання батьками і педагогами моральних аспектів їх поведінки, система оцінювання моральних аспектів поведінки та діяльності у класі, заохочення педагогом морального оцінювання в умовах діяльності та спілкування, мотивування морального самооцінювання, розвиток дій прогностичної, актуальної, ретроспективної моральної самооцінки, забезпечення інтеграції часткових моральних самооцінок у цілісну моральну самооцінку, подолання внутрішніх перешкод у моральному самооцінюванні.
6. Аналіз емпіричних даних дозволив виявити тенденцію до зростання кількості досліджуваних з низьким рівнем моральної самооцінки, як у дівчаток так і у хлопчиків. Виявлено, що кількість дітей з високим рівнем сформованості моральної самооцінки з віком зменшується, і, навпаки, зростає кількість дітей з низьким рівнем сформованості моральної самооцінки. Емпіричні дані дозволили виявити тенденцію до зростання кількості досліджуваних 3 і 4 класів з нульовим рівнем сформованості моральної самооцінки.
7. Виявлені типи та рівні розвитку моральної самооцінки молодших школярів, які характеризуються особливостями її предмета, зокрема реальні вчинки та дії особистості, оцінювання моральних якостей, моральне ставлення до іншого, оцінка моральних аспектів поведінки іншого, моральна позиція іншого, піддатливість регуляційним впливам.
8. Установлено, що мотивами морального самооцінювання є моральний вчинок, на який активно звертають увагу рідні; моральний вчинок, на який активно звертають увагу педагоги; моральний вчинок, на який активно звертають увагу ровесники; власний моральний вчинок, на який звертають

увагу рідні, педагоги, ровесники; внутрішня потреба у моральному самооцінюванні під впливом християнської віри; власна реакція на власний моральний вчинок; власна реакція на власний моральний вчинок; спостереження високо-морального вчинку ровесника, на який звертають увагу ровесники, дорослі; спостереження високо-морального вчинку іншого дорослого; спостереження реального аморального вчинку ровесника; спостереження реального аморального вчинку дорослого.

9. Причинами несформованості моральної самооцінки є несформованість моральної ідентичності досліджуваних; відсутність моральних еталонів самооцінювання; несформованість моральної рефлексії, емпатії; невміння контролювати свої вчинки та прогнозувати їх результати; відсутність навичок самооцінних дій; низький рівень самоповаги (самооцінності), що проявляється у невпевненості, несаможиттєвості у моральних ставленнях, позиціях.
10. Для ефективного керування процесом розвитку морального самооцінювання молодших школярів розроблено методичні рекомендації вчителям та батькам: педагог повинен знати психологічні особливості моральної самооцінки та закономірності її становлення і розвитку; бути морально вихованим та займати стійку моральну позицію в організації освітнього процесу; чітко усвідомлювати ідеали, які він культивує для дітей і самому відповідати цим ідеалам. Батькам необхідно завжди займати стійку моральну позицію в оцінюванні моральних аспектів поведінки дитини, спеціально навчити їх користуватися моральними критеріями в оцінюванні поведінки.

Дипломне дослідження не дає вичерпної відповіді на всі аспекти проблеми становлення моральної самооцінки молодших школярів. Зокрема, подальшого теоретичного осмислення та експериментального вивчення потребують питання ролі морального самооцінювання у становленні моральної сфери особистості, впливу моральної атмосфери сім'ї на її становлення, дослідження становлення моральної самооцінки на інших вікових періодах.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Алексійчук Н. І. Моральний аспект сімейної взаємодії // Розвиток ідей Г. С. Костюка в сучасних психологічних дослідженнях : Наук. записки ін-ту психології ім. Г. С. Костюка АПН України / За ред. С. Д. Максименка. Київ, 2019. Вип. 26. Ч. 1. С. 24-30.
2. Арсенчук П. І. Моральна регуляція діяльності дитини // X Звітно-наукова сесія Харківського пед. ін.-ту. Харків, 2015. С. 112 – 126.
3. Артемова Л. В. Моральне виховання дошкільників. Київ : Радянська школа, 1984. 104 с.
4. Безверхий О. С. Розвиток моральної саморегуляції у молодшому шкільному віці : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук: спец. 19.00.07 «Вікова і педагогічна психологія». Вінниця, 2011. 19 с.
5. Бех І. Д. Виховання особистості. Київ : Либідь, 2013. 344 с.
6. Білозерська С. Психологічні аспекти виховання моральних якостей у молодшому шкільному віці // Наукові записки. Серія «Психологія і педагогіка». Острог : Вид-во НаУ «Острозька академія», 2006. Вип. 7. С. 15 – 27.
7. Божович Л. И. Этапы формирования личности в онтогенезе // Вопросы психологии. 2009. № 2. С. 49-51.
8. Бондарева С. К. Нравственность. Москва : Издательство Московского психолого-социального института; Воронеж: Издательство НПО «МОДЭК», 2016. 336 с.
9. Бондаревская Е. В. Формирование нравственного сознания старшеклассников // Вопросы психологии. 2010. №1. С.42-49.
10. Боришевский М. И. Развитие нравственных убеждений школьников. Київ : Либідь, 2013. 181 с.
11. Братусь Б. С. Психологическое и нравственное пространство нормы // Вопросы психологии. 2013. № 4. С.6-15.
12. Булах І. С. Соціальний та особистісний простір зростання сучасного підлітка // Психологія у ХХ столітті: перспективи розвитку: матеріали VI

- Костюківських читань. Київ : Міленіум, 2013. Т.1. С. 162 – 167.
13. Василенко Л. П. Психологічні умови засвоєння моральних норм дітьми дошкільного віку // Моральна свідомість особистості : монографія / за ред. проф. М. В. Савчина. Дрогобич, 2009. С. 76-93.
  14. Воспитание детей в дошкольных учреждениях села (в условиях разно возрастной группы). Р. С. Буре, Н. Я. Михайленко, В. К. Котырло. Москва : Просвещение, 2014. 158 с.
  15. Выготский Л. С. Воображение и творчество в детском возрасте. Москва : Просвещение, 2001. 93 с.
  16. Галян І. Мораль та моральність у професійній самосвідомості особистості // Моральна свідомість та самосвідомість особистості. Монографія / За ред. проф. М. В. Савчина. Дрогобич, 2009. С. 206–209.
  17. Гера Т. І. Моніторинг психічного та особистісного розвитку молодшого школяра: діагностичний практикум. Дрогобич : Редакційно-видавничий відділ ДДПУ ім. Івана Франка, 2008. 187 с.
  18. Гнатенків І. В. Моральні засади у творенні особистості громадянина у дошкільному віці // Особистість у розбудові відкритого демократичного суспільства в Україні : збірник матеріалів Другої міжнародної науково-практичної конференції. Дрогобич : Коло, 2005. С. 303–311.
  19. Гундарева О. В. Особенности игровой деятельности современных дошкольников // Журнал прикладной психологии. Москва : Изда-во «ЭКО», 2013. № 2. С. 51-54.
  20. Гузенків В. А. Мотиваційний аспект творчої діяльності дитини // Нові технології навчання : наук.-метод, зб. кол. авт. Київ : Інститут інноваційних технологій і змісту освіти, 2017. Вип. 47. С. 127.
  21. Давыдов В. В. Теория развивающего обучения. Москва : Интор, 2016. 542 с.
  22. Данелюк О. М. О некоторых особенностях развития воображения у детей дошкольного возраста // Вопросы психологии. 2010. № 2. С. 107-114.
  23. Дідиченко С. Т. Соціалізація особистості як результат соціально – педагогічної роботи з дітьми // Психолого-педагогічні проблеми сільської

- школи : Наук. зб. /УДПУ ім. П. Тичини. Київ : Наук. світ. 2014. Вип. 8. С. 176-179.
24. Дичківська І. М. Інноваційні педагогічні технології: Навч. пос. Київ : Академвидав, 2014. 352 с.
  25. Добрович А. Б. Воспитателю о психологии и психогигиене общения: Книга для учителя и родителей. Москва : Просвещение, 2008. 207 с.
  26. Довгань Н. Обдарованість дошкільників як предмет психологічного дослідження // Педагогічна освіта: теорія і практика. Педагогіка. Психологія : зб.наук. пр. / Редколегія : І. Д. Бех, Л. Л. Хоружа. Київ : Університет, 2008. № 9. С. 114-120.
  27. Дуткевич Т. В. Дошкільна психологія: навч. посібник для вузів. Київ : Центр учбової літератури, 2007. 392 с.
  28. Дьяковская О. М. Пути активизации воображения дошкольников // Вопросы психологии. 2017. № 1. С. 44-51.
  29. Жаловага А. С. Християнська мораль, віра, психологія: точки перетину // Вісник Житомирського Державного університету імені Івана Франка: зб. наук. праць / гол.ред. Саух П.Ю.Житомир, 2005. №20. С. 32-42.
  30. Житарюк В. І. Психологічні передумови розвитку моральності молодших школярів: дис. ... канд.. психол. наук: 19.00.07 Івано-Франківськ, 2008. 195 с.
  31. Журавленко Л.П. Психологія емпатії. Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2008. 328 с.
  32. Заболоцька С. І. Психологічні умови розвитку моральних форм поведінки у навчально-ігровій діяльності дошкільників: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук : спец. 19.00.07 «Педагогічна та вікова психологія» 2013. 20 с
  33. Захарова А. В. Исследование самооценки младшего школьника в учебной деятельности. // Вопросы психологии. 1980. №4. С. 90 – 99.
  34. Зубченко І. В. Вікові аспекти розвитку моральних норм // Проблеми загальної та педагогічної психології : збірник наукових праць Інституту психології ім. Г.С. Костюка АПН України / за ред. академіка С. Д.

- Максименка. Київ : 2008. Т. X, ч. 3. С. 181–188.
35. Зязюн І. А. Гуманізм освіти ХХІ ст.: філософський і психологічний аспект // Теорія і практика управління соціальними системами. 2002. №2. С. 23 -34.
  36. Ігнатенко П. Р. Співвідношення національних і загальнолюдських цінностей у вихованні // Цінності освіти і виховання : наук. – метод. зб. АПН України / за заг. ред.. О. В. Сухомлинської, 2007. С. 67-69
  37. Криськова Т. В. Особливості прояву комунікативного складника у структурі сюжетно-рольової гри молодших дошкільників // Актуальні проблеми психології. Т. 4. Психологія розвитку дошкільника. Вип. 2. [Зб. наук. статей / за ред. С. Д. Максименка та С. Є. Кулачківської . Київ : Нора-прінт, 2014. С.49-53.
  38. Карпентер Н. А. Генезис розуміння батьками проявів дитячої обдарованості : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук : спец. 19.00.07 «педагогічна та вікова психологія». Київ, 2009. 21 с.
  39. Кващук О. В. Психологічні чинники впливу телебачення на становлення моральної свідомості молодших школярів: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук : спец. 19.00.07 «Педагогічна та вікова психологія», 2008. 20 с.
  40. Кислевская Н. Р. Изучение зависимости эмоционального самочувствия детей 6–7 летнего возраста от их отношений со сверстниками // Дошкольное воспитание. 2009. № 10. С. 36-41.
  41. Кисельова Л. Д. До питання про моральні судження молодших дошкільників // Республіканський науково-методичний збірник. Вип. 22. Київ, 2009. С 99-106.
  42. Клименко Т. М. Особливості навчання обдарованих учнів // Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка 2007. Вип № 33. С. 55-57
  43. Клапчук В. О. Вплив внутрішньої мотивації на розвиток творчих здібностей дітей дошкільного віку // Обдарована дитина. 2014. № 10. С. 60-63.
  44. Коломинский Я. Л. Психология детского коллектива: система личных

- взаимоотношений. Минск : Народна асвета, 2015. С. 53-54.
45. Кононенко О. Л. Виховуємо соціально компетентного дошкільника: Навчально-методичний посібник до Базової програми розвитку дошкільника «Я у Світі». Київ : Світич, 2019. 208 с.
  46. Коробко С. Л. Робота психолога з молодшими школярами: Методичний посібник. Київ : Літера ЛТД, 2016. 416 с.
  47. Костюк Г. С. Навчально-виховний процес і психологічний розвиток особистості. Київ : Вища школа, 2009. 280 с.
  48. Котырло В. К. Мотивы взаимоотношений взрослых и детей // Воспитание дошкольника. Минск : Народна асвета, 2009. С. 121-129.
  49. Король О. І. На шляху до морального вибору дитини // Кроки до компетентності та інтеграції в суспільство: науково-методичний збірник / За ред. Н. Софій. Київ : Контекст, 2007. С. 192-194.
  50. Кузьменко В. У. Індивідуальні освітні програми як засіб урахування відмінностей «нестандартної» дитини // Дошкільне виховання. 2008. № 6. С. 6-9.
  51. Кугаєва Р. Наріжний камінь особистісно орієнтованої моделі : урахування індивідуальних відмінностей дошкільників // Дошкільне виховання. 2008. № 3. С. 7-10.
  52. Кулачкова С. Є. Вихователь як фасилітатор особистісного зростання дитини // Розвиток ідей Г. С. Костюка в сучасних психологічних дослідженнях: наук. записки ін-ту психології ім. Г. С. Костюка АПН України. Київ, 2016. Вип. 20. Ч. 2. С. 3-13.
  53. Куліш Н. М. Розвиток самосвідомості обдарованих дітей у спільній діяльності : автореф. дис. канд. психол. наук: 19.00.07 «педагогічна та вікова психологія». Ін-т психології ім. Г. С. Костюка АПН України. Київ, 2013. 19 с.
  54. Кучерявий О. Г. Педагогіка і психологія дитячої творчості (аспект самоформування вмінь організовувати творчість дітей). Київ : Вища школа, 2008. 155 с.
  55. Кульчицька О. І. Психологічні особливості дітей дошкільного віку // Журнал

- для педагогів, батьків та дітей. 2004. № 7. С. 14–28.
56. Лавренчук Г. П. Культура спілкування дошкільників. Київ : Либідь, 2018. 128 с.
57. Лапченкова І. О. Емоційне ставлення дошкільників до ровесників // Наука і освіта. Науково-практичний журнал Південного наукового центру АПН України. Одеса, 2016. С.95-96.
58. Левицька О. І. Моральний розвиток особистості. Київ : Політвидав України, 2001. 174 с.
59. Леонтьев А. Н. Общение как объект исследования // Методические проблемы социальной психологии. Москва : Наука, 2015. С. 106-124.
60. Літвиненко С. С. Формування пізнавальної активності як засіб розвитку індивідуальності дошкільників : автореф. дис. канд. психол. наук: 19.00.07 «педагогічна та вікова психологія». Київ, 2012. 19 с.
61. Лозовая Е. Н. Роль и место нравственных отношений в системе морали // Методологическое обеспечение современных философских проблем: сб. науч. тр. Иркутск : Иркут. ун-т, 2016. Вып. 5. С.11 – 16.
62. Люблинська Г. О. Дитяча психологія. Київ : Вища школа, 2014. 354 с.
63. Максименко С. Д. Психологія в соціальній та педагогічній практиці. Київ : Наукова думка, 2014. 224 с.
64. Матвієнко О. В. Основи виховання моралі у молодших школярів. Київ : Стило, 2015. 232 с.
65. Методи вивчення психічного розвитку дитини-дошкільника : метод. посібник для педагогів, практичних психологів, студентів середніх і вищих педагогічних закладів / С. Є. Маслова (наук. ред.), Т. О. Піроженко, Л. Г. Подоляк. Київ : Світич, 2013. 40 с.
66. Моляко В. Ціннісна когнітивна складність у дослідженні творчо обдарованої особистості // Наука і освіта. Одеса, 2007. №4. С. 118-121.
67. Москалець В. П. Основний психологічний зміст та розвивально-особистісний потенціал ігрової діяльності // Практична психологія та соціальна робота: науково-практичний освітньо-методичний журнал. 2009. № 10. С. 1–8.

68. Музиченко О. Л. Три кроки - концепція програми розвитку здібностей та обдарованості // Гуманізація взаємин учителя та учнів - необхідна умова особистісно орієнтованої освіти : науково-методичний збірник за ред. С. Д. Максименка, Г. О. Балла, М. М. Заброцького. Житомир-Київ, ЖОІППО, 2014. С. 81-88.
69. Онисюк О. А. Психологічні особливості особистісного розвитку молодших школярів: Автореф. дис. ... канд. психол. наук: 19.00.07 Київ, 2001. 20с
70. Оржеховська В. М. Формування соціальної відповідальності учнів у сучасній школі // Педагогіка і психологія. 2006. №4. С. 25 – 31.
71. Островська К. О. Взаємозалежність оцінки та ціннісних орієнтацій молодших школярів // Соціальні технології: Актуальні проблеми теорії та практики: міжвуз. зб. наук. пр. Київ – Запоріжжя – Одеса, 2002. Вип. 15. С. 117 – 123.
72. Павелків Р. В. Розвиток моральної свідомості та самосвідомості у дитячому віці. Рівне : Волинські обереги, 2014. 247 с.
73. Пасічник І. Д. Виховання молодого покоління на принципах християнської моралі в процесі духовного відродження України // Матеріали III Міжнар. наук. – практ. конференції: зб. наук. праць. Острог, 2008. 444с.
74. Пауэр Ф. К., Хиггинс Э., Кольберг Л. Подход Лоуренса Кольберга к нравственному воспитанию // Психол. журн. 2002. Т.13, №3. С. 175 – 182.
75. Пеньковська Н. Рефлексія як об'єкт психологічного аналізу // Практична психологія та соціальна робота. 2000. №2. С. 66 - 73.
76. Пиаже Ж. Избранные психологические труды. Київ : Зарубіжна література, 2009. С. 94.
77. Плахтій В. І. Методична модель формування моральної свідомості школярів засобами дитячої літератури // Неперервна професійна освіта: теорія і практика : Збірник наукових праць Інституту педагогіки і психології професійної освіти АПН України / За ред. І.А.Зязюна. Київ, 2011.С. 66-73.
78. Помиткіна Л. В., Помиткін Е. О. Уроки психології для учнів початкової школи: навч. –метод. посібник. Київ : Освіта України, 2011. 244 с.
79. Поніманська Т. Л. Моральне виховання дошкільників: навч. посібник. Київ :

- Вища школа, 2003. 214с.
80. Психическое развитие младших школьников / Под. Ред. В. В. Давыдова. Москва : Педагогика, 2010. 322 с.
  81. Психологический словарь. Ред. А. В. Петровский, М. Г. Ярошевский. Москва : Политиздат, 2010. С. 224.
  82. Рибалка В.В. Індивід та особистість у психологічній теорії // Проблеми сучасної психології : збірник наукових праць КПНУ імені Івана Огієнка, Інституту психології ім. Г. С. Костюка АПН України за ред. С.Д. Максименка, Л. А. Онуфрієвої. Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2010. Вип. 8. С. 786-794.
  83. Роджерс К. Творчество как усиление себя // Вопросы психологии. 2000. №1. С. 164-168.
  84. Роменець В. Вчинок і проблема детермінізму у вітчизняній психології // Психологія і суспільство. 2011. С.89 – 99.
  85. Рубинштейн С. Л. Бытие и сознание. Москва : Изд-во Акад. пед.наук, 2011. 327 с., С. 114 – 119.
  86. Савчин М. В. Психологія відповідальної поведінки: [монографія]. Івано-Франківськ : Місто НВ, 2008. 280 с.
  87. Сидорчук О. Л. Нравственные чувства, их роль в структуре морального сознания // Вестник Московского государственного университета. Серия «Философия». 2001. № 5. С.48-56.
  88. Скрипченко О. В. Принципи розробки методів психолого-педагогічного вивчення школярів // Педагогіка і методика. 2011. Вип. 9. С. 3-17.
  89. Старченко О. О. Психологічні умови усвідомлення молодшими школярами моральної вимоги: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук : спец. 19.00.07 «Педагогічна та вікова психологія». Київ, 2011. 21 с.
  90. Сухомлинський В. О. Вибрані твори у 5 т. Київ : Літера ЛТД, 2009. Т. 2. 319 с.
  91. Титаренко Т. М. Вчинок самопізнання // Основи психології / За заг. ред.. О. В. Киричука, В. А. Роменця. Київ, 2005. С. 573 – 587.

92. Тищенко С.П. Емоційно-ціннісне ставлення до себе як структурний компонент «образу Я» // Психологія. Вип. 22. Київ : Радянська школа, 1989. С. 3 -19.
93. Фасолько Т. С. Виховання відповідальної поведінки у дітей старшого дошкільного віку: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.08. «Теорія та методика професійної освіти». Київ, 2002. 20 с.
94. Федорчук В. М. Тренінг особистісного зростання особистості / В. М. Федорчук // Проблеми сучасної психології : зб. наук. праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, Інституту психології ім. Г. С. Костюка АПН України / за ред. С. Д. Максименка, Л. А. Онуфрієвої. Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2010. Вип. 9. С. 690-700.
95. Эльконин Д. Б. Избранные психологические труды. Москва : Просвещение, 2009. 554 с.
96. Яблонська Т.М. Розвиток здатності до рефлексії в професійному становленні особистості вчителя початкових класів: Автореф. дис.. ...канд.. психол. наук: 19. 00. 07. / Яблонська Т.М./ Інститут психології імені Г.С. Костюка АПН України. – К., 2000. – 20 с.
97. Якобсон С. Г. Психологические проблемы этического развития детей / Науч.-исслед. ин-т общей и педагогической психологии акад. пед.наук. Москва : Педагогика, 2004. 144 с.